

Martgads e commerzi en detagl

Fin 1500 sa laschan cumprovar en il Grischun mo paucs lieus cun in martgà. Els eran situads per lung da las rutas da commerzi nord-sid tradiziunalas che manavan sur ils pass dal Lucmagn, dal Spleia u dal Set. A Cuira u Tusaun devi sper ils martgads annuals er martgads emnills per bains dal diever quotidian, nua che plirs cromers pitschens ed ambulants vendevan lur rauba.¹ La raschun per daventar in lieu da martgà instituzionalisà era savens la vendita da biestga che vegniva exportada per gronda part en l'Italia dal Nord, urbanisada gia baud. Sper ils martgads tradiziunals en questas regiuns han las autoritads grischunas lubì 1514 in martgà a Madonna di Tirano en Valtellina e 1594 in a Morbegno. Fin l'onn 1800 en ins chaminà en quests lieus cun fin 10 000 arments che derivavan d'in grond intsches dal Grischun Central e da l'Ost e da las regiuns vischinas.² Da la Surselva chatschav'ins il muvel venal surtut a Bellinzona ed alura eventualmain vinavant a Locarno e Lugano. **22.01**

L'artitgel d'import principal era il vin ch'era main regulà dal stadi che l'import da granezza e sal. Dasperas vegnivi barattà rauba da ponn, latgiras, ris, café, tubac, spezarias u cudeschs.³ ► **21 Transit da rauba e commerzi, 21.02** Lain ed autra martganzia adattada vegniva flottada sin il Rain davent da La Punt/Rehanau en direcziun dal Lai da Constanza u sin l'En fin a Hall. ► **17 Economia forestala** L'economia orientada al martgà ha stgatschà in pau a la giada l'economia da las famiglias autoprovedituras.

22.05
Prà da martgà da Madonna di Tirano l'onn 1890
Madonna di Tirano en la Valtellina è daventà en il temp modern tempriv il pli grond lieu per transtgargar muvel. Ina gronda part era destinada per la Lombardia, fermamain urbanisada.

22.06
Martgà da biestga a Spleia enturn 1980
En la Valragn devi en il 19. tschientaner temporarmain martgads en plirs lieus. Il 20. tschientaner è restà anc il martgà da Spleia, documentà gia 1443.

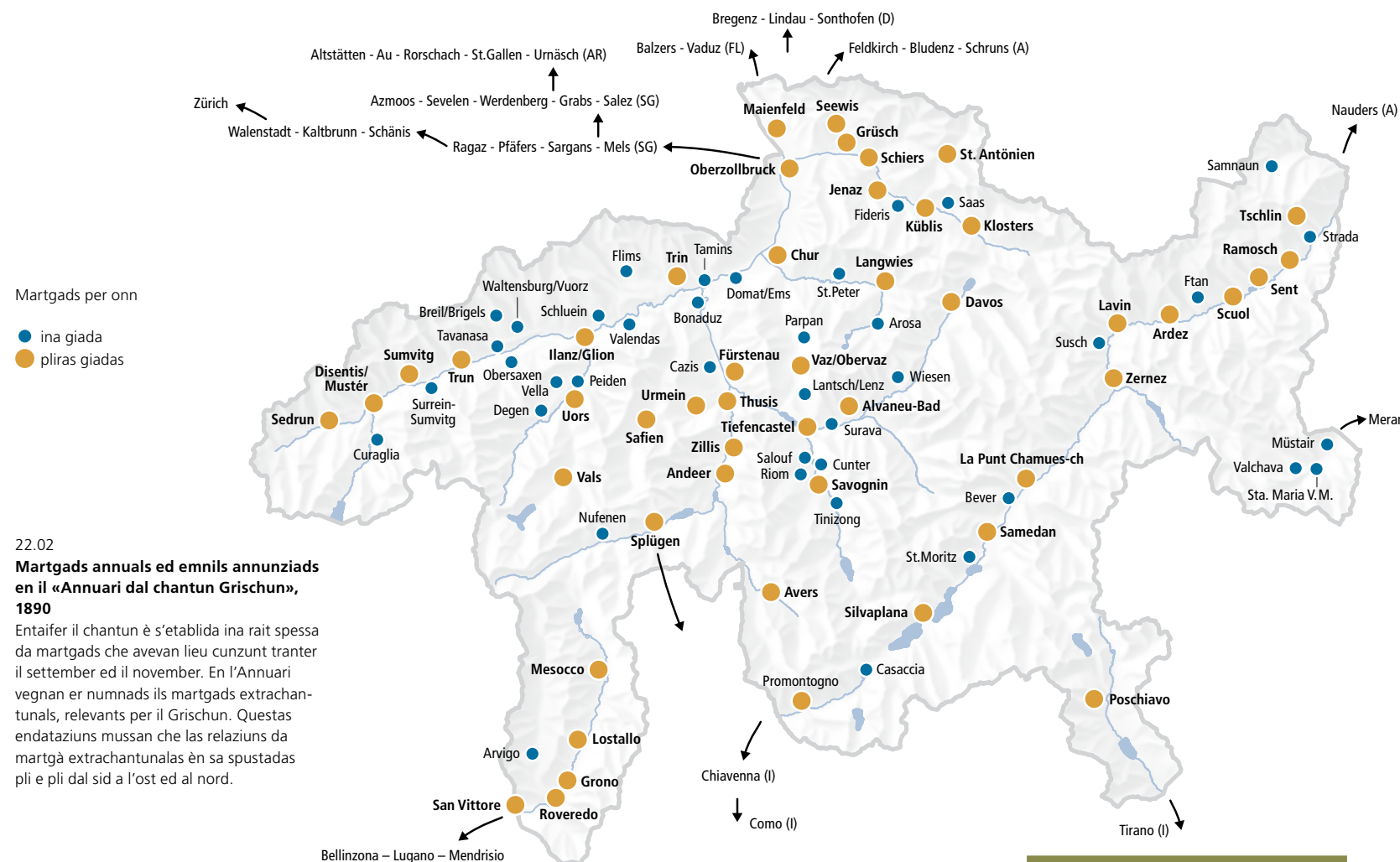
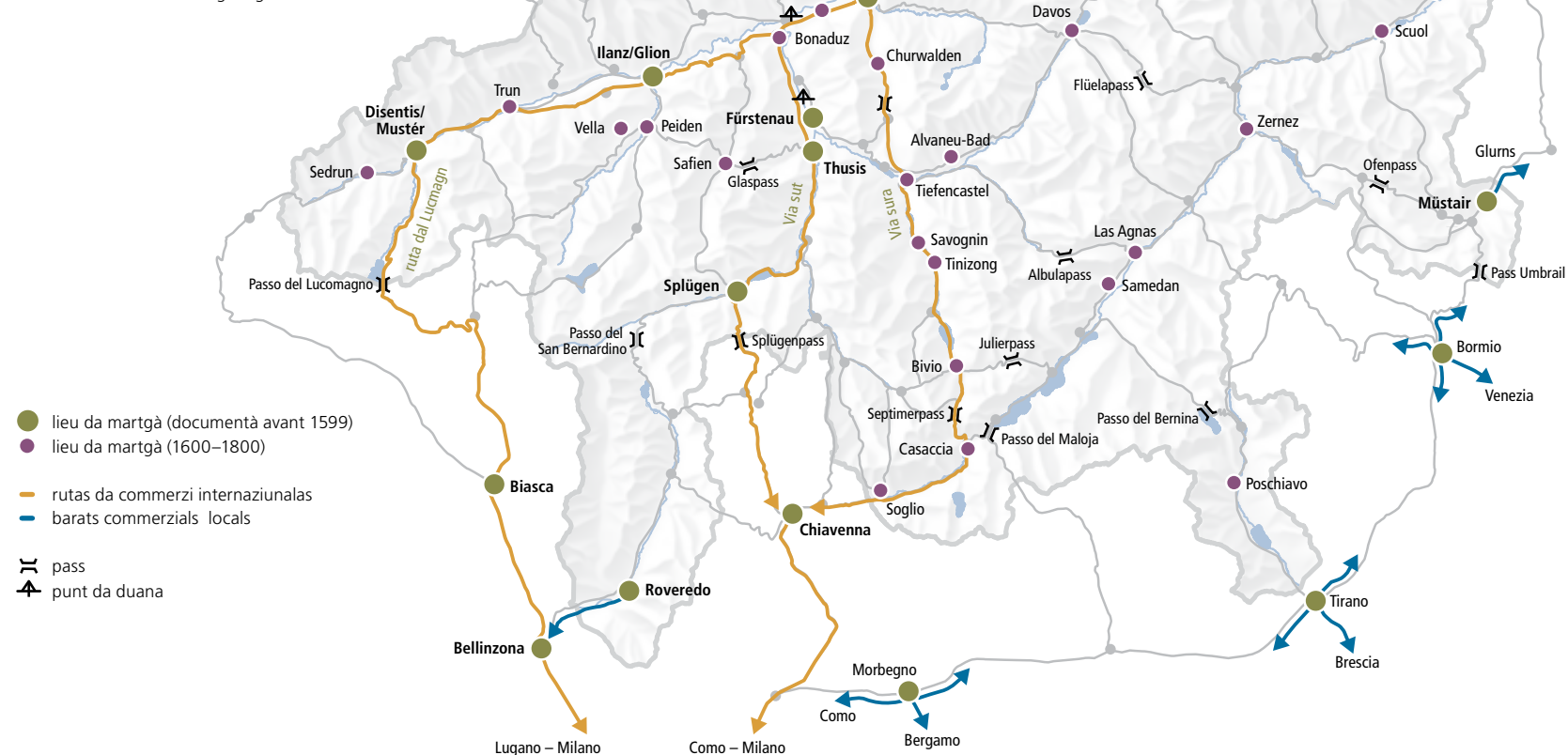
En regiuns ruralas vegniva dentant anc il cumenzament dal 19. tschientaner «barattada bler dapli rauba che vendida per daners».⁴ Sin il territori dal Stadi liber èn ils martgads pitschens sa multiplitgads fermamain dapi la mesadad dal 18. tschientaner. L'impuls per quest svilup derivava main da ponderaziuns economicas che da giavischs locals d'avair in'occurrenza sociala en il rom da la concorrenza da status generala tranter las vischnancas. Ils blers martgads vegnivan avisads sin fepls sgulants ed en publicaziuns uffizialas. Bainbaud ha l'organisaziun d'in martgà er premess ina lubientscha statale. Enturn 1890, sin il zenit da quest svilup, avevan passa 100 lieus en il Grischun in agen martgà. Quels sa concentravan sin ils mais d'atun suenter la stgargiada ed adattavan lur termin als lieus vischins. Quai è vegnì promovì tras mesiras chantunalas sco las premiaziuns da muvel fitg popularas che purtavan grond manaschi en las ustarias localas.⁵ **22.02, 22.06**

Suenter è questa furma da las occurrenzas periodicas sa diminuida, uschia ch'i deva 1950 mo anc fieras en 56 vischnancas.⁶ En general è sa midà il barat commercial suenter l'Emprima Guerra mundiala ed è sa drizzà pli ferm sin ils chantuns svizzers vischins che sin l'exteriur cunfinant. Da quai han profità ils martgads gronds a l'intern sco Tusaun u Glion.⁷

Er ordaifer ils martgads ha il commerzi ambulants giugà ina rolla impurtanta. «Cromers» e «chasegliaders» procuravan per bains betg disponibels en la regiun. Els purschevan lur rauba sin las piazzas u en las ustarias avertas en ils vitgs. Suenter l'Emprima Guerra mundiala hai duvrà ina permissiun per il commerzi ambulants ed el è sa reduci fermamain.⁸

22.01
Martgads e relaziuns da martgà impurtantas, 15. fin 18. tsch.
Avant 1600 datti en il Grischun mo martgads per lung da las rutas da commerzi internaziunalas ed en las regiuns subditas en il sid. Da quests martgads tanschan relaziuns regionalas da barat sur ils cunfins dal Stadi liber. Suenter pon ins registrar in dumber creschent da lieus da martgà regionalas.

22.02
Martgads annuals ed emnills annunziads en il «Annuari dal chantun Grischun», 1890
Entaifer il chantun è s'establida ina rait spessa da martgads che avevan lieu cunzunt tranter il settember ed il november. En l'Annuari vegnan er numnads ils martgads extrachantunals, relevants per il Grischun. Questas endataziuns mussan che las relaziuns da martgà extrachantunalas èn sa spustadas pli e pli dal sid a l'ost ed al nord.

22 Dapi il 18. tschientaner tardiv èn sa derasadas butias da colonialas. Sin questa via han famiglias da purs u emigrantas ed emigrants returnads chattà la pussaivladad d'in gudogn accessoric u principal en il commerzi local. «La rait dal commerzi en detagl sa stenda sur l'entir chantun e bunamain mintga vischnanca ha ina tala fatschenta», scriva in observatur curt suenter la Segunda Guerra mundiala: «Questas fatschentas privatas, per il solit pitschnas e sparpagliadas en l'entir chantun, porschan ina basa d'existenza a blers.»⁹

En las citads ed en las vischnancas betg agraras èn percurter sa furmadas dapi il 1866 uniuns per promover ils interess da las consumentas e dals consumers cun intermediar cuminavlamain bains dal diever quotidian. Las emprimas uniuns a Cuir, Domat, Roveredo, Mesocco, Tavau, Claustra, Landquart, Seglias e Glion èn s'unidas cun l'Associazion da las societads svizras da consum, fundada 1890 (VSK).¹⁰ Questa associazion ha propagà sias ideas tranter auter cun in film realisà en Bregaglia («Wir bauen auf»).¹¹ Dasperas existivan 1910 gia duas cooperativas V.O.L.G. en il Grischun, numnadamain a Cazas ed a Wiesen. 22.07 Fin 1936 èn sa furmadas en il chantun 14 ulteriuras cooperativas cun 34 butias e cun passa 1100 commembers.¹² Attractiv era tranter auter che la cooperativa cumprava dals purs locals lur products sco charn, chaschiel, puma, fain u semenza, ed als utilisava per il commerzi en massa. Unicamain en l'Engiadina ha l'idea da la cooperativa chattà mo pouca simpatia. La raschun per quai n'eran betg ils custs da transport pli auts, mabain la gronda concorrenza cun il commerzi en detagl sco gudogn principal e cun las interpresas artisanalas. Questas interpresas èn ultra da quai vegnidas concorrenzadas pli e pli fitg da rauba producida en massa da las chasas da spediziun en la Bassa. 22.03

Paucs onns suenter la fin da la Segunda Guerra mundiala èn las emprimas butias d'autoservetsch vegnidas introducidas en Svizra ed il regress dal commerzi en detagl ha cumenzà. Persuenter èn sa derasadas manaschis affiliads, societads cooperativas da consum e gronds negozis.¹³ Cun retardament è quai er succedi en il Grischun. Che las butias dal vitg tradiziunalas han serrà, è savens vegnì resentì sco sperdita. Iniziativas localas èn sa dustadas cunter quai. Sco antruras tar l'installaziun da fieras era la motivaziun il sa far valair da la cuminanza dal vitg.

Stimulada da la modernisaziun dal transport, da la logistica e contabilidad sco er da la mobilitad creschenta da la clientella, ha cumenzà ils proxims decennis ina ferma concentrasiun dal commerzi en detagl. Enfin la fin dal 20. tschientaner è il dumber da las butias sa reduci per bunamain la mesadad. Persuenter èn sa derasads supermartgads cun grondas surfatschas da vendita (dapli che 450 meters quadrats), sortiment da massa, pretschs fixes e parcadis. Al pli impurtant grossist en il Grischun è sa sviluppà il Coop, resortì 1969 sco unitad organisatorica da l'Associazion da las societads svizras da consum. Enfin la fin dals onns 1980 existivan 17 cooperativas localas (senza il Grischun dal Sid) ed ils supermartgads Coop sa chattavan en bunamain 30 lieus en il chantun.¹⁴ La Migros sco concurrenta principala era main liada sco interpresa, ella è sa concentrada sin lieus centralis ed ha negligì las regiuns perifericas.¹⁵ Dasperas devi auters grossists e chadainas da butias sco Usego, Denner, Waro u Landi. Cun la midada dal tschientaner han quellas stui sa structurar da nov e per part fusiunar per sa far valair cunter ils dus discounters da l'exteriur ch'èn entrads da nov en il martgà, Aldi (2005) e Lidl (2009). 22.04, 22.08

- 1 Schnyder 1973, p. 42; HBG 4, p. 54–56; DRG 6, p. 38–41; LIR: Fieras.
- 2 Scaramellini 1978, p. 117–126; HLS: Viehhandel.
- 3 Lehmann II 1799, p. 216–218; Simonetti 1953, p. 283–289.
- 4 Herold 1982, p. 72–93; Parolini 1995, p. 139–151; Sprecher (1875) 1951, p. 193.
- 5 Collenberg 2002, p. 241–250.
- 6 ASV 1/2, p. 737–740; Mathieu 1992, p. 152–154; Frey 2000, p. 55.
- 7 Steinhauser 1993, p. 27–30; Heimatbuch Thusis/Viamala, Tusaun 1973, p. 76s.
- 8 Mathieu 1987, p. 107–129; ASGR IV 17 a–e sco er Bewilligungsstatistik in den Landesberichten 1849/50–1960.
- 9 Töndury-Osirnig 1946, p. 145.
- 10 Metz 1993 p. 251–255; HLS: Konsumvereine; Boson 1965, p. 273 e 276.
- 11 Frischknecht/Kramet/Swiss Schweizer 2003, p. 88s.
- 12 Durtschi Ernst, Verband Ostschweiz. Landwirtschaftl. Genossenschaften (V.O.L.G.). Festschrift zum Fünfzigjährigen Bestehen 1886–1936, Winterthur 1936, p. 140; Beer Jakob, Über den V.O.L.G. und seine Genossenschaften in Graubünden, en: Bündner Bauernverband 1950, p. 139–151.
- 13 Cf. Brändli 2000, p. 49–53.
- 14 Kellerhals 1990, p. 130s. e. 136s.
- 15 Winkler 1991, p. 183–186; Girschik/Ritschel/Welskopp 2003, p. 98s.

22.07 Butia da l'antieriura Societad cooperativa agrara Mantogna dator a Cazas, carta postale, cumenzament dal 20. tsch.

22.08 Entrada da la filiala dal supermartgà Aldi a Tusaun ch'è vegnida averta la stad 2021.

22.03 Societads da consum e societads cooperativas agraras da provediment, 1866–1938

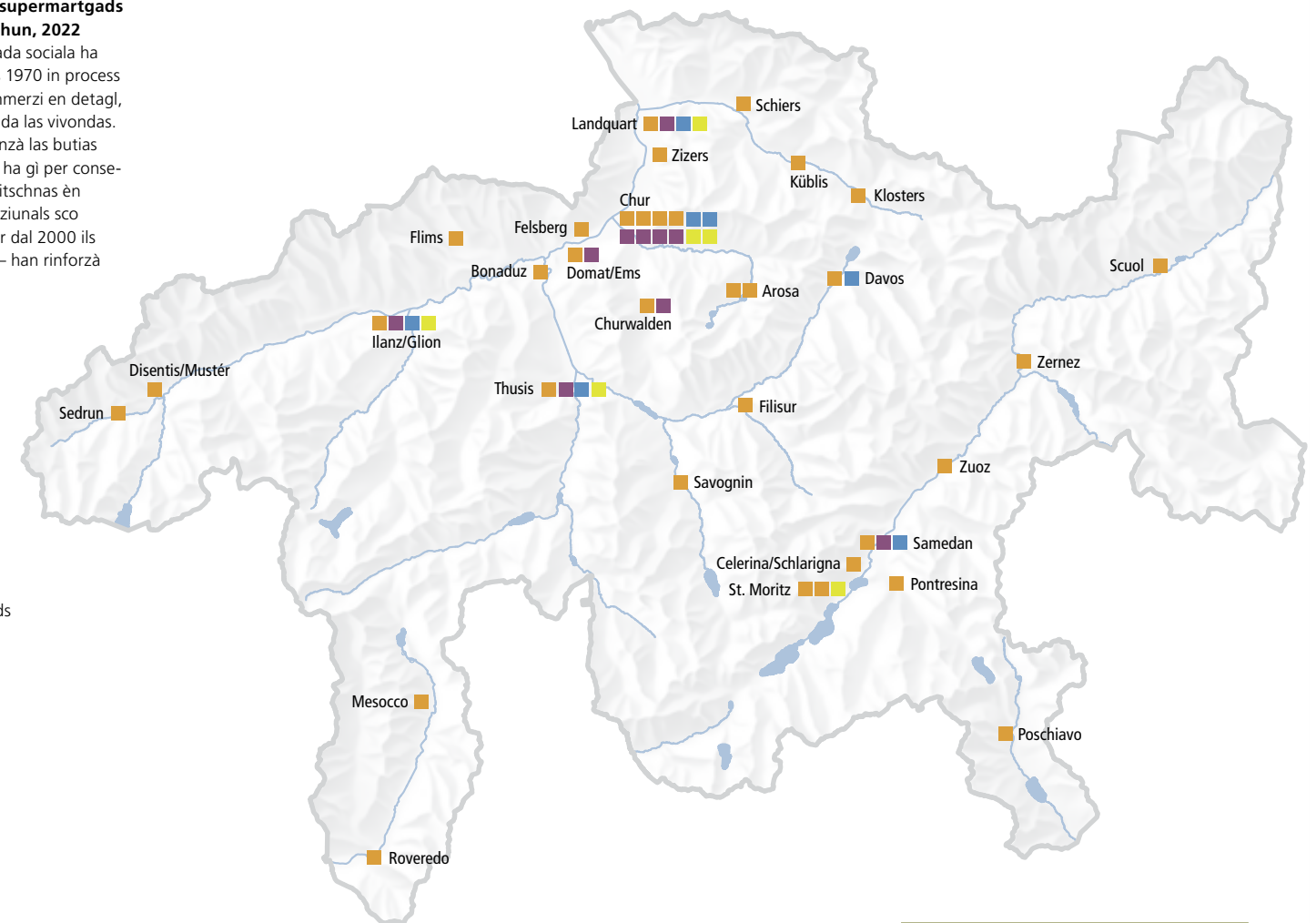
A partir dal 1866 fin il 1920 èn sa furmadas en lieus da center regionalas las emprimas societads da consum per promover il provediment cun victualias. Avant il cumenzament da la Segunda Guerra mundiala devi en tut 74 butias da consum, da quellas 34 filialas da VOLG en l'entir chantun.

- societads da consum 1866–1920
- societads da consum e societads cooperativas agraras 1938

22.04 Filialas da chadainas da supermartgads selecziunadas en il Grischun, 2022

En consequenza da la midada sociala ha cumenzà a partir dals onns 1970 in process da concentrasiun tar il commerzi en detagl, e quai cunzunt en il sectur da las vivondas. Quest process ha concorrenzà las butias tradiziunalas en ils vitgs ed ha gi per consequenza che bleras butias pitschnas èn svanidas. Ils novs acturs nazionals sco Migros e Coop – ed a partir dal 2000 ils discounters internaziunals – han rinforzà questa tendenza.

Dumber dals supermartgads en il Grischun (2022)

- Coop 34 filialas
- Migros 10 filialas
- Aldi 7 filialas
- Lidl 6 filialas